

Leonid Iljicz BREŻNIEW

(ur. 19 grudnia 1906, zm. 10 listopada 1982)

1. Charakterystyka:

Sekretarz generalny KC KPZR w latach 1964-1982. Działalność polityczną rozpoczął jeszcze w latach 30. XX w., by pod koniec II wojny światowej dosłużyć się stopnia generała-majora pionu politycznego Armii Czerwonej (w 1976 r. nadano mu stopień marszałka ZSRR). Po wojnie, dzięki protekcji Chruszczowa, szybko awansował w hierarchii partyjnej, by w październiku 1964 r. zdradzić swojego protektora i objąć funkcję I sekretarza KC KPZR (w 1966 r. Breżniew przywrócił nazwę tej funkcji sprzed XIX Zjazdu partii z 1952 r., tj. sekretarza generalnego KC KPZR, a Prezydium KC ponownie przemianował na Biuro Polityczne KC).

Rządy Breżniewa określane są „epoką застою” (termin ten pochodzi od Gorbaczowa, ale jest trafny). Pod tym określeniem należy rozumieć rezygnację partii komunistycznej z wyjaśniania i konstruktywnego rozwiązywania nagromadzonych sprzeczności społecznych, co z kolei doprowadziło do ogólnej stagnacji, także w sferze ideologii i gospodarki. W stosunkach wewnętrznych posługiwano się eufemizmami o „rozwinętym społeczeństwie socjalistycznym”, „narodzie radzieckim” czy o nicustającym postępie gospodarczym regulowanym („przyspieszanym”) decyzjami kolejnych „historycznych” zjazdów partii. W sytuacji, kiedy, jak się wydawało, wewnątrz państwa zostało zrobione już wszystko, szczególną cechą rządów Breżniewa było przyjęcie strategii imperialnej, tj. „ucieczki do przodu” poprzez ekspansję globalną, co zresztą wynikało z „kodu genetycznego” systemu sowieckiego (a nie z cech osobowości przywódcy!). W tym obszarze reżim Breżniewa, bazując na cieszącym się wyjątkowymi przywilejami przemyśle zbrojeniowym, tj. na potencjale wojskowym, starał się nie tylko podtrzymać prestiż ZSRR jako supermocarstwa światowego, ale jeszcze rozszerzać i umacniać jego obecność w różnych częściach globu, odnosząc na tym polu zarówno sukcesy, jak i niepowodzenia. W jakimś sensie do tych pierwszych należałoby zaliczyć agresję wojsk

Układu Warszawskiego na Czechosłowację w 1968 r. i wymuszenie wprowadzenia stanu wojennego w Polsce w grudniu 1981 r., w rezultacie czego Moskwie udało się zapobiec, przynajmniej na pewien czas, dezintegracji „imperium zewnętrznego”, tzn. bloku państw „demokracji ludowej”, stanowiącego barierę pomiędzy ZSRR a „światem zachodnim” (kapitalistycznym). Zaś za największe niepowodzenie ekspansjonizmu radzieckiego czasów Breżniewa należy uznać agresję ZSRR na Afganistan w grudniu 1979 r. Niewiele mówiącymi, w sensie merytorycznym, zbiorami informacji o koncepcjach polityki Breżniewa są materiały poszczególnych zjazdów KPZR z lat 60., 70. i początku 80. XX w. zawierające jego przemówienia, następnie drukowane seriami w różnych periodykach pamiątki oraz, w zasadzie, jedyna jego „książka” pt. *Nowe ziemie* (Warszawa 1979).

2. Idee:

a) państwo socjalistyczne

„Państwo socjalistyczne to państwo o wyższej formie ustrojowej, którego obowiązkiem jest upowszechnianie i obrona socjalizmu w skali światowej. ZSRR jest państwem, w którym dzięki konstytucyjnej gwarancji władzy KPZR zapewniającej realizację zasad i wartości wynikających z marksizmu-leninizmu w oparciu o rady delegatów skutecznie funkcjonują socjalistyczne mechanizmy równoważenia wszystkich sfer życia społecznego i ekonomicznego zapewniające stabilność stosunków wewnętrznych. ZSRR przez swoją wyższość ustrojową stanowi pożądany przykład dla ludzi pracy całego świata, jak winny wyglądać rządy komunistów sprawujących władzę w imieniu mas pracujących, tj. robotników, chłopów i inteligencji pracującej”.

(L.I. Breżniew, *Razwitoj socializm. Problemy teorii i praktiki*,
tłum. M. Smoleń, Moskwa 1982, s. 4)

b) rozwinięte społeczeństwo socjalistyczne

„Rozwinięte społeczeństwo socjalistyczne jest etapem przejściowym na drodze do komunizmu. Wzrost i wyrównywanie się poziomu życia materialnego różnych kategorii zawodowych ludności, pozycja ZSRR jako supermocarstwa światowego prowadzącego globalną politykę pokojową przyspieszyły wewnętrzne procesy zanikania różnic i konfliktów klasowych oraz identyfikowania się poszczególnych narodów radzieckich z państwem socjalistycznym. Państwo staje się ogólnoklasowe i ogólnonarodowe. Należy zatem odrzucić dyktaturę proletariatu i odejść od odgórnego przekształcania struktury socjalnej społeczeństwa, a przestawić się na stopniowe, pokojowe dochodzenie do socjalnej jednorodności społeczeństwa radzieckiego”.

(L.I. Breżniew, *Razwitoj socializm. Problemy teorii i praktiki*,
tłum. M. Smoleń, Moskwa 1982, s. 5)

3. Interpretacje:

a) doktryna Breżniewa

Tak zwana „doktryna Breżniewa” została sformułowana przez prasę zachodnią w 1968 r. po agresji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację. Oznaczała ona, że państwa tzw. „wspólnoty socjalistycznej” posiadają status „ograniczonej suwerenności”. Doktryna Breżniewa, stworzona przez prasę zachodnią i następnie wykorzystana przez ZSRR na potrzeby ideologiczne, celem usprawiedliwienia interwencji w Czechosłowacji (i później w Afganistanie w 1979 r.) została oficjalnie wyrażona 25 sierpnia 1968 r. na łamach „Prawdy”, a następnie szerzej przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych, Andrieja Gromykę, na sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ dnia 3 października 1968 r.¹.

b) administrowanie reżimem

Tytuł ten pochodzi od amerykańskiego sowietologa Martina Malii i dobrze oddaje to, co się pod nim kryje; można się w nim dopatrzyć usprawiedliwienia dla najczęściej używanego określenia charakteryzującego rządu Breżniewa w ZSRR – „epoka zastoju”, ale równie dobrze może on oznaczać to, co Jurij Afanasjew, współczesny rosyjski politolog i historyk, nazywa systemem „nomenklaturowej biurokracji”². Określenia te sugerują, że Breżniew, po niespokojnych czasach Chruszczowa, kiedy – jego zdaniem – doszło do „rozchwiania” podstaw ustrojowych ZSRR, zmierzając do ustabilizowania sytuacji w kraju, w swojej koncepcji rządzenia, wbrew pozorom, kierował się nie tyle ideologią komunistyczną, która już dawno, w jego pojęciu, wytworzyła „nowego radzieckiego człowieka” i określony typ gospodarki (i nie trzeba tego było zaczynać od nowa), ile swoistym pragmatyzmem, tj. dążeniem do „zakonserwowania” istniejących układów i mechanizmów władzy wytworzonych jeszcze w czasach stalinowskich. W przekonaniu Breżniewa stabilizacja potrzebna była partii, państwu (zarówno w znaczeniu wewnętrznym, jak i zewnętrznym) i społeczeństwu, które – według niego – przeszło już konieczny proces przemian od społeczeństwa „antagonistycznego”³ w sensie klasowym do bezkonfliktowego – „socjalistycznego”. Teraz wystarczyło jedynie sprawować nad tym układem kontrolę – wystarczyło nim tylko „administrować”. Tymczasem system, którego

¹ Artykuł redakcyjny, *Front nieprzejednanej walki*, „Prawda” 1968, nr 8/25/237, s. 1.

² M. Malia, *Lekcja rewolucji rosyjskiej*, tłum. W. Doroń, Warszawa 1986, s. 211; J. Afanasjew, *Groźna Rosja*, tłum. M. Kotowska, Warszawa 2005, s. 56.

³ E. Morin, *O naturze Związku Radzieckiego*, tłum. P. Berg, Warszawa 1990, s. 138-148; M. Smoleń, *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, Warszawa-Kraków 1994, s. 274-279; J. Smaga, *Rosja w 20 stuleciu*, Kraków 2001, s. 195-208.

podwaliny zostały założone jeszcze przez Lenina, a udoskonalone i utrwalone przez Stalina, wchodził w fazę rozkładu.

c) partia

Rozkład systemu radzieckiego rozpoczął się od partii. Analiza literatury naukowej dotyczącej historii ZSRR doprowadza do przekonania, że pierwsze przejawy kryzysu w partii i państwie (partia-państwo) zaczęły ujawniać się jeszcze przed Breżniewem – wkrótce po śmierci Stalina. W czasach Breżniewa zjawisko to przybrało już takie rozmiary, iż zostało dostrzeżone przez niektóre środowiska opozycji wewnętrznej (dysydenci), a także poza granicami ZSRR (np. w Czechosłowacji i w Polsce) oraz w krajach zachodnich. Przy tym większość znawców problemu podkreśla fakt, że samo kierownictwo partii-państwa, tj. tego, czym w istocie był ZSRR, nie bardzo zdawało sobie z tego sprawę. A właśnie za Breżniewa niekorzystne zjawiska zaczęły się ujawniać najpierw wewnątrz KPZR, a potem, co wynikało z natury systemu, zostały przeniesione na państwo i stanowiącą jego „nadbudowę” centralnie sterowaną (planowaną) gospodarkę. Tymczasem partia, która pod każdym względem stanowiła w tym kraju czynnik rządzący, a która w pierwszych latach rządów Breżniewa liczyła 16 milionów członków, od połowy lat 70., z różnych przyczyn (m.in. ze względu na słabnącą wiarę ludzi w kreśloną przez jej kierownictwo wizję socjalizmu), zaczęła wykazywać pod tym względem tendencję malejącą, co powodowało, że z upływem czasu wzrastał średni wiek jej członków. To z kolei oznaczało, że w ZSRR, a więc w państwie, w którym stanowiska w administracji państwowej i gospodarczej zajmowali wyłącznie członkowie partii, w czasach Breżniewa wytworzył się układ „biurokratycznej stabilizacji”, tzn. że tylko śmierć usuwała funkcjonariuszy wszystkich szczebli ze stanowisk (przynajmniej na najwyższych poziomach władzy). W takich okolicznościach, a więc – jak to nazywano – w warunkach „rządów gerontokracji”, która dbała tylko o zachowanie własnych stanowisk i związanych z nimi przywilejów, przy braku wiary w „ideały”, którym zaprzeczały osiągnięcia i przewaga Zachodu, z czego na ogół zdawano sobie sprawę, wszystko to wywoływało u tych ludzi poczucie rozczarowania i frustracji oraz, co logiczne, musiało ostatecznie prowadzić do wszechogarniającej korupcji i erozji oficjalnej ideologii, której najwyższym „strażnikiem” miała być partia. Należy też powiedzieć, że znaczny odsetek członków partii stanowiły osoby, które wstąpiły do niej nie z pobudek ideologicznych, a dla własnych, osobistych korzyści⁴.

⁴ M. Smoleń, *op. cit.*, s. 277-278.

d) dekadentyzm ideologiczny

W większości współczesnych opracowań odnoszących się do historii ZSRR lat 60. do początku 80. XX w. podkreśla się, że ideologia i propaganda stanowiły podstawowe spoiwo systemu radzieckiego, jako zablokowanego od wewnątrz, znicwolonego społeczeństwa⁵. Ale jeżeli za Stalina „racjonalny” terror wykreował potęgę, która wymusiła powszechny szacunek, a nawet pewien rodzaj dumy z „osiągnięć” wodza, partii i radzieckiego państwa, to w czasach Breżniewa zniewolenie społeczeństwa nastąpiło na niższym poziomie terroru, ale na znacznie wyższym poziomie przeciętności i cynizmu władzy, a ideologia komunistyczna (materializm dialektyczny) stawała się coraz mniej atrakcyjna, zwłaszcza dla ludzi młodych. Wprowadzić władzę mogły metodami milicyjnymi prześladować opozycję demokratyczną (dysydentów), ale nie potrafiły przekonać do sensowności swojej polityki większości społeczeństwa, które przestało już dowierzać zapewnieniom kierownictwa partii o „wysoko rozwiniętym socjalizmie”, nowym „radzieckim człowieku”, „wspólnocie socjalistycznej” czy prognozom dochodzenia do komunizmu, którego realizacja ciągle się oddalała. W wystąpieniach Breżniewa i ideologów partyjnych zaczęły pojawiać się uzasadnienia dla tego, co jest, i co rzekomo miało być zgodne z „prawidłowościami rozwoju dziejowego”, a co stało się dominującą cechą „komunizmu breżniewowskiego” jako ideologii i światopoglądu. W takiej sytuacji, jak zauważa Józef Smaga, jest „zrozumiałe, iż konsekwencją utraty motywacji ideowej musiała stać się ekspansja militarna, zastępczo realizująca koncepcje komunizmu jako ustroju zwycięskiego, a poszerzanie granic imperium uznająca za dowód słuszności ideologii”⁶.

Pojęcia kluczowe:

- zasady ustroju politycznego ZSRR,
- społeczeństwo i naród w ideologii (teorii) Breżniewa,
- przyczyny kryzysu wewnętrznego w ZSRR w dobie Breżniewa,
- KPZR pod rządami Breżniewa,
- źródła ekspansjonizmu politycznego i militarnego ZSRR.

Mieczysław Smoleń

⁵ Zob. np. *ibidem*, s. 274-279.

⁶ J. Smaga, *op. cit.*, s. 208.